

*Anna Stefan**

KATEGORIA ŻYWOTNOŚCI W RÓŻNYCH ODMIANACH STYLISTYCZNYCH JĘZYKA SŁOWEŃSKIEGO – PROLEGOMENA

THE CATEGORY OF ANIMACY IN DIFFERENT SOCIAL VARIANTS OF SLOVENIAN LANGUAGE – PROLEGOMENON

The topic of the paper is the category of animacy in different social variants of the Slovenian language – from standard language to some unstandardized variants. In unofficial language, there are more examples of animacy than in standard.

Keywords: category of animacy, grammatical gender, Slovenian language, morphology

Słowa kluczowe: kategoria żywotności, kategoria rodzaju, język słoweński, morfologia

1. SŁOWO WSTĘPNE

Żywotność we współczesnym języku słoweńskim jest morfologiczną kategorią rzeczowników głównie rodzaju męskiego, przejawiającą się w bierniku liczby pojedynczej końcówką równą dopełniaczowi, najczęściej *-a*¹. Dotyczy to przede wszystkim rzeczowników oznaczających istoty żywe. Funkcjonuje również liczna grupa rzeczowników nieżywotnych, które przyjmują w bierniku końcówkę dopełniacza [SS, s. 266].

Język słoweński należy do grupy języków południowosłowiańskich. Posługują się nim mniej więcej 2 miliony ludzi w Słowenii oraz Słoweńcy mieszkający

* Katedra Filologii Słowiańskiej, Wydział Filologiczny Uniwersytetu Łódzkiego, ul. Pomorska 171/173, 90-236 Łódź; e-mail: anna.stefan@uni.lodz.pl.

¹ Kategoria żywotności jest znana całej słowiańszczyźnie, ale ze względu na jej duże zróżnicowanie socjalne, ten właśnie język stał się przedmiotem analizy. Wśród badaczy zajmujących się tą problematyką na tle słowiańskim należy wymienić studium Jolanty Mindak [1990].

na terenie Austrii, Węgier i Włoch. Słoweński, jako nieliczny wśród języków słowiańskich, zachował liczbę podwójną (słń. *dvojina*) oraz trzy rodzaje we wszystkich liczbach (słń. *moški*, *ženski*, *srednji*). W liczbie podwójnej we wszystkich rodzajach kontynuowany jest synkretyzm form biernika i mianownika, natomiast w bierniku liczby mnogiej dla rzeczowników rodzaju męskiego wykształciła się odmienna końcówka *-e*.

Jedną z charakterystycznych cech tego języka jest występowanie w nim różnych wariantów socjalnych. Według najnowszych zasad pisowni (słń. *pravopis*) w języku słoweńskim wyróżnia się wariant literacki (słń. *knjižni*) i Nieliteracki (słń. *neknjižni*) [Gomboc, 2014, s. 31]. W obrębie języka literackiego funkcjonuje odmiana oficjalna (słń. *knjižna zborna zvrst*), przede wszystkim pisana, używana we wszelkiego rodzaju tekstach drukowanych oraz przygotowanych wcześniej tekstach mówionych, na przykład w mediach, na wykładach, w szkole, w uroczystych przemówieniach. Drugą odmianę języka literackiego stanowi język mówiony (słń. *knjižna pogovorna zvrst*), używany na spotkaniach i konferencjach w mniejszym kręgu, przy konsultacjach, wywiadach, a także w rozmowach indywidualnych, zwłaszcza osób wykształconych.

Obok wariantu literackiego istnieje potoczna nieliteracka ogólnosłoweńska odmiana języka (słń. *neknjižni pogovorni jezik*), używana w codziennych kontaktach osobistych w miejscu pracy, na ulicy, w sklepie itp. [Kryzia, 2008, s. 123]. Stanowią ją warianty regionalne, używane w większych miastach, oraz dialekty, których według różnych źródeł wyróżnia się od 46 do 50². Istnienie dwóch komplementarnych i wzajemnie na siebie oddziałujących wariantów języka słoweńskiego skutkuje ścieraniem się dwóch norm – szytywnej pisanej oraz dopuszczającej pewne luźniejsze zachowania językowe normy mówionej³.

Kategoria żywotności w języku słoweńskim nie jest dostatecznie opisana i zbadana. Wynika to między innymi z niepodejmowania tego tematu przez autorów, co wiąże się również z różnicowaniem języka, któremu towarzyszą dylematy dotyczące normy, a w przypadku słoweńszczyzny, norm językowych.

Niniejszy artykuł stanowi rozważania wstępne na temat kategorii żywotności w jednym z języków południowosłowiańskich. Rozpoczyna go charakterystyka kategorii żywotności w literackim języku słoweńskim na podstawie dostępnych współczesnych opracowań językoznawczych, przede wszystkim gramatyki sło-

² Językoznawcy słoweńscy nie są zgodni co do liczby dialektów. Spowodowane jest to różnym klasyfikowaniem niektórych gwar i dialektów.

³ Przykładowymi różnicami między literackim językiem oficjalnym a literackim językiem potocznym są: redukcja samogłoskowa (ilościowa lub jakościowa), zamiana końcówki *-el* na *-u* w przypadku imiesłowów na *-l* w r. męskim, inna leksyka.

weńskiej [SS] i zasad pisowni [SP]. W dalszej części, na podstawie opracowań dotyczących wybranych wariantów nieliterackich słoweńszczyzny oraz własnych doświadczeń językowych, wskazano różnice między językiem literackim i nieliterackim przez wyliczenie grup znaczeniowych rzeczowników nieżywotnych, które przyjmują w bierniku końcówkę dopełniacza zamiast mianownika.

2. POJĘCIE KATEGORII ŻYWOTNOŚCI

Kategoria żywotności narodziła się jeszcze w języku prasłowiańskim, w którym w bierniku liczby pojedynczej rzeczowników rodzaju męskiego nastąpiło zróżnicowanie: męskie żywotne – męskie nieżywotne. Rzeczowniki męskie żywotne, niezależnie od typu deklinacyjnego, przejęły w tym przypadku końcówkę *-a*, przeniesioną z dopełniacza, na przykład: pol. *widzę człowieka, psa*, słń. *vidim človeka, psa*; nieżywotne pozostały przy końcówce równej mianownikowi, na przykład: pol. *widzę zamek*, słń. *vidim grad* [Stefan, 2016, s. 131]. Zróżnicowanie takie było potrzebne, gdyż pozwalało uniknąć niejasności, który człon zdania jest podmiotem, a który dopełnieniem w swobodnym prasłowiańskim szyku wyrazów, który możemy nadal obserwować na przykład w języku polskim, por. *Chłopiec widzi psa. Chłopca widzi pies. Pies widzi chłopca. Psa widzi chłopiec* [Krygier-Łączkowska, 2011, s. 115].

Aby móc rozpatrywać kategorię żywotności w różnych wariantach języka słoweńskiego, należało najpierw przyjrzeć się, w jaki sposób jest ona traktowana przez współczesne opracowania lingwistyczne. W tym celu przeanalizowano prace wybitnego słoweńskiego językoznawcy Jožego Toporišiča, takie jak *Enciklopedija slovenskega jezika* [EJS], *Slovenski pravopis* [SP], *Slovenska slovnica* [SS] oraz prace Petera Weissa [2013] i Petera Herrity'ego [2000].

W EJS znalazło się hasło żywotność (słń. *živost*) zdefiniowane jako:

Podspol samostalniških besed moškega spola, nanašajoč se na bitja (in na bitjeliko, npr. na bogove, škrate, duha). Od neživega se loči po tem, da ima tožilnik ednine enak rodilniku, ne imenovalniku (*videti brata – videti stolp*) [EJS, s. 383].

Znalazła się tutaj również informacja o traktowaniu jako żywotne niektórych wyrazów pochodzących od nazw własnych, jak w przypadku: win (np. *piti vipavca* ‘pić wino z Vipavy’), samochodów/klubów piłkarskich (np. *voziti forda* ‘prowadzić forda’, *iti na mariborčana* ‘iść do pociągu, który jedzie do Mariboru’), planet (fakultatywnie żywotne lub nieżywotne: *srečati Marsa/Mars* ‘spotkać Marsa’) czy chorób (np. *imeti raka* ‘mieć raka’) [EJS, s. 384].

Następnie w SS J. Toporišič podał rozróżnienie rzeczowników rodzaju męskiego na żywotne i nieżywotne (słń. *živo/neživo*):

Samostalniki moškega spola so dveh vrst: eni zaznamujejo nekaj živega, tj. človeka, žival, drugi vse ostalo: *človek, oče, zdravnik, orel, konj, Stritar, Ernest* [to so poimenovanja bitij] – *kamen, svet, svetilnik*; prvi imajo, kakor rečeno, tožilnik ednine enak roditelju, drugi pa imenovalniku: *človeka, očeta, zdravnika, orla, konja – kamen, svet, svetilnik* [SS, s. 277].

Oprócz wyżej wymienionych rzeczowników autor wskazał kilka grup rzeczowników nieżywotnych, które również przyjmują w bierniku końcówkę dopełniacza. Większość z nich zawarł wcześniej w EJS, jak nazwy:

1) samochodów, na przykład: *imeti fička, forda, tavnusa, amija, oppla, folk-svagna, rols-rojsa, mercedesa, borgvarda, dajmlerja*;

2) chorób, na przykład: *imeti raka, črva* ‘mieć raka, robaka’; *dobiti volka* ‘złapać wilka’;

3) klubów sportowych, na przykład: *premagati Železničarja, Partizana, Kladivarja* ‘pokonać Żelaznicarza, Partizana, Kladivarza’;

4) win, na przykład: *piti bizeljčana, vipavca, jeruzalemčana* ‘pić bizeljcana, vipavca, jeruzalemčana’;

5) maszyn i urządzeń, na przykład: *v hlod zabiti norca* ‘wbić młot w pień’, *za sezuvanje uporabljati hlapca* ‘do zdejmowania butów używać służki’ (drewnianego urządzenia), *za okopavanje laha* ‘do okopania użyć laha’ (redła), *potegniti za petelina* ‘pociągnąć za koguta’ (spust broni);

6) kart, na przykład: *dati kralja, pagata, asa, križa, pika* ‘dać króla, pagata, asa, żołędzia, pika’;

7) planet⁴, na przykład: *Premičnica bo srečala Merkurja, Marsa, Jupitra, Saturna* ‘Planeta spotka Merkurego, Marsa, Jupitera, Saturna’;

8) inne, na przykład: *imeti zdravega duha* ‘mieć zdrowego ducha’ [SS, s. 277].

W angielskojęzycznej gramatyce języka słoweńskiego P. Herrity zaklasyfikował do podrodzaju żywotnego jeszcze:

1) nazwy niektórych urządzeń, na przykład: *robot* [por. również SP⁵, 2001, § 788];

2) dzieła nazywane nazwiskiem twórcy, na przykład: *Rembrandt, Picasso* ‘obraz Rembrandta, Picassa’ (czy *Pleteršnik* ‘słoweńsko-niemiecki słownik Pleteršnika’, *Cankar* ‘jakieś dzieło lub zbiór dzieł Cankara’);

⁴ We wcześniejszej EJS Toporišič podał obie formy (dopełniaczową i mianownikową), w SS już tylko dopełniaczową, natomiast w tej chwili nazwy planet zdecydowanie częściej przyjmują w bierniku końcówkę mianownika niż dopełniacza.

⁵ SP występuje również w wersji elektronicznej, patrz: <http://fran.si/134/slovenski-pravopis/3789456/robot?View=1&Query=robot> (dostęp: 15.10.2016).

3) niektóre nazwy pieniędzy, na przykład: *tisočak* ‘banknot o wartości tysiąca (dinarów, tolarów, marek, ...)’; *stotak* ‘banknot o wartości stu (dinarów, tolarów, marek, ...)’;

4) określenia martwych osób albo zwierząt, na przykład: *powojnik*, *mrlič*, *mrtvak* ‘zmarły’;

5) kilka wyjątków, na przykład: *zmaj* ‘zabawka smok’, *konjiček* ‘hobby’, *metuljček* ‘modny dodatek’ (muszka) lub ‘styl pływania’ (motylek) [Herrity, 2000, s. 34–35].

Podobne grupy określeń zostały wymienione w SP, gdzie dodano do nich również „wiele rzeczowników w mowie dzieci i do dzieci, na przykład: *vzemi stolčka*” ‘weź krzeselko’ [SP, 2001, § 798].

3. NIEKONSEKWENCJE W OKREŚLANIU RZECZOWNIKÓW ŻYWOTNYCH W JĘZYKU LITERACKIM

Wspólnym elementem różnych opracowań jest stwierdzenie, że cechy naturalne przestały stanowić kryterium przynależności do klasy rzeczowników żywotnych, co widać w przyjmowaniu w bierniku końcówki dopełniacza przez liczną grupę rzeczowników nieżywotnych. Grupy znaczeniowe z podkategorią żywotności nie są ani zdecydowanie określone, ani nie mogą dowolnie się rozszerzać – wolno do nich dodawać nowe elementy, ale w sposób kontrolowany i racjonalny. Zdaniem P. Weissa wymaga to analizy każdego przykładu osobno, ponieważ towarzyszy temu wiele niejasności, którym należy przyjrzeć się dokładniej [Weiss, 2013, s. 194].

Podrodzaj żywotny mają określenia istot żywych, przede wszystkim ludzi i zwierząt, na przykład: *človek*, *rak*, *Štefan*, *Francoz*, oraz nazwy innych istot, bytów czy stworzeń, na przykład: *na boga*, *škrata*, *duha*, a także określenia wszystkiego, co traktujemy jako żywe (również według subiektywnych wyobrażeń), na przykład: rzeczowniki *Sveti Duh* ‘Duch Święty’ czy *angel* ‘anioł’, również w znaczeniu ‘bardzo dobry człowiek, zwykle kobieta’. Znaczenie powoduje, że rodzaj naturalny podporządkowuje się rodzajowi gramatycznemu, por. na przykład: *Kaj sem naredil, da sem si zaslužil takega angela, kot si ti, Monty?* ‘Co takiego zrobiłem, że zasłużyłem sobie na takiego anioła, jak Ty, Monty?’. Ale w przypadku rzeczownika *duh* w znaczeniu ‘duchowość’ obserwuje się odejście od podrodzaju żywotnego, na przykład: *Od nekđaj sem oboževala tudi srbski športni duh* ‘Od dawna podziwiałam serbskiego ducha sportowego’ [„Żurnal 24”, 11.02.2014, s. 12].

Zgodnie z zasadami określonymi w gramatyce i pisowni słoweńskiej kategorię żywotności mają nazwy powstałe od określeń czy imion istot żywych, na przykład nagroda *oskar* (np. *dobil je oskarja* ‘dostał oskara’) czy lalka *ken* ‘towarzysz lalki Barbi’. Ale nie ma jej *štefan* ‘dwulitrowa butelka, zwykle do wina’ (SSKJ: *dati za štefan*, nie *za štefana*). Podobnie różnicuje się znaczenie wyrazów *vodič* i *vodnik* (‘człowiek przewodnik’), na przykład *vidim vodiča/vodnika* ‘widzę przewodnika’ w odróżnieniu od *rabim vodič/vodnik* ‘potrzebuję przewodnik’.

Przy nazwach czasopism pochodzących od nazw istot żywych również widać pewną niekonsekwencję, por. *Slovenec: berite Slovenca* ‘czytajcie „Słoweńca”’, ale już „Playboy”: *moški bodo brali Playboy* ‘mężczyźni będą czytali „Playboya”’. Forma *brati Playboya* jest dozwolona, ale w mowie potocznej. Za gramatycznie żywotne uznawane są również tytuły dzieł literackich, na przykład *Martin Krpan, Hlapec Jernej*. Dotyczy to również tytułów czy nazw gier komputerowych pochodzących od istot żywych, na przykład *odprite Raziskovalca* ‘otwórzcie „Badacza”’, *uporabite Čarovnika* ‘wykorzystajcie „Wiedźmina”’. Rzeczownik *kralj* ‘król’ ma kategorię żywotności również w nazewnictwie szachowym, podobnie *kmet* ‘pionek’, *lovec* ‘goniec’, *konj* ‘koń’, *skakač* ‘skoczek’; nieżywotność wykazuje zaś *top* ‘wieża’. Przeciwnicy w szachach mogą być nazywani według koloru i wtedy mają podrodzaj żywotny, por. *črni je premagal belega* ‘czarny pokonał białego’ [Weiss, 2013, s. 195].

Kategorię żywotności mają też nazwy rodzajów chleba pochodzące od nazw ludzi lub zwierząt, por. *kupi krjavlja, dolenjca, jelena* (są to nazwy skrócone od oficjalnych nazw chlebów: *jelenov kruh* lub *jelenov hlebec*). Mogą ją mieć niektóre nazwy rodzajów sera, pierwotnie oznaczające mieszkańców, na przykład: *edamec, ementalec, jošt, maasdamec, parmezan, trapist*; nie mają jej na przykład *bri* i *rokfor*.

Pojęcie istoty żywej jest niejasne, na przykład według SP 2001 *paramecij* ‘pantofelek’ ma podrodzaj żywotny, natomiast *bacil* ‘bakteria gramdodatnia’ i *streptokok* ‘streptokok’ już nie. Nazwy chorób mają podrodzaj żywotny tylko wtedy, kiedy pochodzą od nazw istot żywych, na przykład *rak* ‘rak’, *črv* ‘rana’, *volk* ‘wilk’, ale *šen* ‘róża’, *aids*, *diabetes* ‘cukrzyca’, *mumps* ‘świnka’ itd. już nie. Podrodzaj żywotny mogą mieć pseudonimy lub przezwiska pierwotnie oznaczające rzeczownik pospolity, na przykład *Fis* [FIS] *brani Gipsa* [trenera narciarstwa Anteja Kostelića, który miał przydomek Gips].

Słownikowa część SP dodaje przy nazwach samochodów kwalifikator „tudi neživ.”, co znaczy, że nie wszyscy użytkownicy języka słoweńskiego używają podrodzaju żywotnego zgodnie w mówieniu i pisaniu. Widać to na przykład przy hasłach *ford, golf* i *fičol/fičko* ‘fiacik’ czy *hibrid* ‘samochód hybrydowy’; mogą

one mieć podrodzaj żywotny bądź nieżywotny – ten drugi częściej w wariacie potocznym języka literackiego.

Przy nazwach klubów sportowych zaskakują formy pochodzące od nazw miast, które tracą żywotność, na przykład: *Triglav premagal Rudar / Maribor / Kronos / Vardar / Milan / Bayern* ‘Triglav pokonał Rudar / Maribor / Kronos / Vardar / Milan / Bayern’. Na stronie poradni językowej ŠUSS Rok Žaucer tłumaczył ten fakt różnicami w „odczuciach” użytkownika, co może być żywe, a co nie:

Možno je, da je eden od vzorcev močnejše prisoten kot drugi, da je eden v porastu in drugi v upadu, da je raba enega in drugega pogojena s starostjo govorca, da eden ali drugi prihaja v slovenščino pod vplivom kakega tujega jezika in tako naprej [<http://www2.arnes.si/~lmarus/suss/arhiv/suss-arhiv-000385.html>].

Nazwy geograficzne zostały dodane do kategorii żywotności niedawno przez przykład *Dedec* ‘góra Dedec’ [SP, s. 91–92]. Podrodzaj żywotny mogą posiadać niektóre nazwy geograficzne pochodzące od imion istot żywych, jeśli są jedno-wyrazowe, na przykład: *Urh = Sveti Urh* ‘wzgórze na południowy zachód od Ljubljany’, *Jakob = Sveti Jakob* ‘wzgórze na zachód od Ljubljany’: *iti na Jakoba* i *iti na Sveti Jakob*, *Urban = Sveti Urban* ‘wzgórze przy Mariborze’. Ale nie posiadają jej nazwy miejscowe: *obiskali bodo Sveti Duh* ‘odwiedzą Świętego Ducha’, *gremo na Sveti Danijel* ‘idziemy na Świętego Daniela’.

Ciekawą grupą mogącą posiadać kategorię żywotności są rzeczowniki w mowie kierowanej do dzieci, na przykład: *vzemi stolčka* ‘weź krzeselko’ [SP, s. 99]; *Noska si obriši* ‘Wytrzyj nosek’, *Daj mi poljubčka* ‘Daj mi całuska’, *Postavi mlecca na mizo* ‘Postaw mleczko na stole’ [Herrity, 2000, s. 35].

W przypadku ciał niebieskich, które pierwotnie oznaczały bóstwa rodzaju męskiego, obserwuje się tendencję do odchodzenia od żywotności; Toporišič [2001] podaje przykład: *raketa je doseгла Merkur* ‘rakieta wylądowała na Merkurym’ obok *Venera je srečala Merkurja* ‘Wenus spotkała Merkurego’ [SP, s. 92]. Biernik przy nazwach planet, stanowiących jedną z głównych grup posiadających kategorię żywotności, wciąż ewoluuje – początkowo był równy dopełniaczowi, teraz zdecydowanie częściej mianownikowi.

W związku z kategorią żywotności pozostaje tzw. *tožilnik za navezavo* (biernik nawiązujący), znany z przykładu: *Kateri kruh želite, belega ali črnega?* ‘Który chleb Pan/Pani/Państwo sobie życzy/życzyć: biały czy czarny?’ [SS, s. 270]. Druga część pytania zawiera doprecyzowanie w dopełniaczu (*črnega/belega*), przymiotnik w dopełniaczu zastępuje rzeczownik (zarówno żywotny, jak i nie-żywotny) w bierniku. To zjawisko zaczyna się przenosić na inne określenia, na przykład: *Gremo na Prešernov trg* ‘Idziemy na Plac Prešerna’, ale skrótowo:

Gremo na Prešerca, Gremo v Candarjev dom : Gremo v cankarja ‘Idziemy do domu Cankara’ (patrz dalej).

Czwarty typ deklinacji męskiej typu *Koseski*, *-ega* zawsze, bez względu na to, czy dotyczy rzeczownika żywotnego (*dežurni*), czy nieżywotnego (*beli*), ma w bierniku liczby pojedynczej końcówkę *-ega*, na przykład *Koseskega*, *dežurnega*, *belega* [SS, s. 289].

W mowie potocznej kierowanej do dzieci obserwuje się dużą liczbę rzeczowników nieżywotnych przyjmujących w bierniku liczby pojedynczej końcówkę *-a*. Simona Kranjc, badając rozwój mowy dzieci przedszkolnych, wśród najczęściej występujących wymieniła między innymi *čaja* zamiast *čaj* ‘herbata’, *kuhka* zamiast *kruh* ‘chleb’, *bona* zamiast *bonbona* ‘cukierek’, *kluča* zamiast *ključ* ‘klucz’ [Kranjc, 1999, s. 158].

4. GRUPY RZECZOWNIKÓW ŻYWOTNYCH W NIELITERACKICH ODMIANACH JĘZYKA SŁOWEŃSKIEGO

Kategoria żywotności nastęrcza problemów również rodzimym użytkownikom języka, co widać na przykład w internetowej poradni językowej⁶. Autorzy poradni często podkreślają, że kwestia żywotności jest niedostatecznie zbadana, por.:

Pomenske skupine s kategorijo živosti tudi v knjižni slovenščini še niso trdne in dokončno oblikovane. Sploh v neknjižnih zvrsteh (pogovorni jeziki, narečja) je marsikaj celo zelo drugače [http://isjfr.zrc-sazu.si/sl/svetovalnica/sklanjanje-zivih-in-nezivih-samostalnikov#v].

Wśród nielicznych opracowań podejmujących problematykę żywotności w dialektach słoweńskich znajduje się praca Petera Weissa [2013], dotycząca górnosawińskiego dialektu należącego do grupy dialektów styryjskich, i Herty Maurer-Lausegger [1988] o jednym z dialektów karyńskich.

W dialektach języka słoweńskiego kategorię żywotności mają też niektóre rzeczowniki rodzaju nijakiego oznaczające istoty oraz większa niż w języku literackim liczba rzeczowników rodzaju męskiego, zwłaszcza w mowie dziecięcej i kierowanej do dzieci.

Wśród rzeczowników rodzaju nijakiego P. Weiss wymienił określające:

1) ludzi, na przykład: *dekle*⁷, *dekleta* – (dial.) *imajo dekleta* ‘mają dziewczynę’;

⁶ Najnowsza poradnia językowa jest dostępna pod adresem: <https://svetovalnica.zrc-sazu.si/#v> (dostęp: 10.10.2016).

⁷ *Dekle (-kleta)* – rzeczownik (gramatycznie) r. nijakiego.

2) obraźliwie ludzi, na przykład: *balonde, balondeta – kje si našla tak'ga⁸ balondeta?* ‘gdzie znalazłaś takiego frajera?’;

3) zwierzęta, zwłaszcza młode, na przykład: *tele, teleta – kup'li so teleta* ‘kupili ciele’.

Wśród nietypowych rzeczowników rodzaju męskiego posiadających kategorię żywotności autor podał:

1) nazwy istot ludzkich i zwierząt (które mogą mieć naturalny rodzaj żeński), również istot abstrakcyjnych oraz ich zdrobnienia, na przykład: *kupil je mladega fuka*, ‘kupił młodego konia czerwonej maści’;

2) nazwy grzybów, na przykład: *našel je jurčka* ‘znalazł borowika szlachetnego’;

3) nazwy orzechów, na przykład: *koščaka je težko stolči* ‘twardego orzecha (tego gatunku) trudno rozbić’;

4) nazwy gatunków jabłek i jabłoni, na przykład: *je kosmača* ‘je jabłko (tej odmiany)’, śliwek i śliw, na przykład: *je žrebelca* ‘je śliwkę (tej odmiany)’;

5) nazwy odmian fasoli, na przykład: *je češpoca*, ‘je fasolę (tej odmiany)’, ziemniaków, na przykład: *je kifeljčarja* ‘je ziemniaka (tej odmiany)’;

6) nazwy świąt, na przykład: *kje si pa za božiča/miklavža* itp. ‘gdzie spędzasz Boże Narodzenie/mikołajki?’;

7) nazwy części ciała, zwłaszcza związanych z płciowością, na przykład: *gleda lulka, tiča, bengelca*, ‘ogłada męski narząd płciowy’;

8) nazwy maszyn, na przykład: *ima bagra* ‘ma koparkę’, traktorów, na przykład: *ima zetora* ‘ma Zetora’, samochodów, na przykład: *vozi francoza* ‘prowadzi francuza’ [Weiss, 2013, s. 200–201];

9) wiele wyrazów w mowie dziecięcej i kierowanej do dzieci, na przykład: *kupi mi avtomobilčka* ‘kup mi samochodzik’; według H. Maurer-Lausegger: „przy wielu rzeczownikach rodzaju męskiego i nijakiego żywotność przenosi się również na przedmioty nieżywotne, które przyjmują w bierniku końcówkę dopełniacza, np. *daj stolija* ‘daj krzeselko’” [Maurer-Lausegger, 1988, s. 280]; jedno z określeń używanych najpierw w mowie do dzieci – *lupčka!* ‘całusek’, jako skrót od (*daj mi*) *poljubček, poljubi me, poljubiva se*, weszło na stałe do języka potocznego.

Nie tylko w różnych dialektach języka słoweńskiego jest więcej rzeczowników nieżywotnych przyjmujących kategorię żywotności. Sytuacja taka ma również miejsce w języku Lublany i okolicy (tzw. *ljubljski pokrajinski jezik*).

⁸ Apostrofy w przytoczonych przykładach oznaczają redukcję samogłoskową. Jest to jedna z podstawowych cech słoweńskiego języka potocznego.

Mówiony język Lublany i jej okolicy ma silniejszy wpływ niż inne odmiany języka potocznego na ogólnosłoweński, ponaddialektały język, używany głównie w ustnej, nieoficjalnej komunikacji ludzi wykształconych lub we wzajemnych kontaktach użytkowników różnych dialektów [Kryzia, 2008, s. 122].

W języku potocznym podrodzaj żywotny pojawia się przy licznych rzeczownikach odprzymiotnikowych rodzaju męskiego, których, zdaniem P. Weissa, „język wciąż nie lubi”, na przykład:

- 1) *alzhajmer* – *ima alzhajmerja* ‘ma chorobę Alzheimera’;
- 2) *Bavarec* – *gre v Bavarca* ‘idzie do Pałacu Bawarskiego’;
- 3) *brezzrcalnik, digitalec* – *ima brezzrcalnika, digitalca* ‘ma aparat lustrzany, cyfrowy’;
- 4) *dunajec* – *je dunajca* ‘je sznyceł wiedeński’;
- 5) *Gospodarec* – *gre v Gospodarca* ‘idzie do centrum wystawowo-konferencyjnego w dzielnicy Bežigrad w Lublanie’; podobnie: *gre na Prešerca* ‘idzie na Plac Prešerna’, *gre na Kongresca* ‘idzie na Plac Kongresowy w Lublanie’;
- 6) *imunec* – *morda imamo imunca zmanjšanega* ‘może mamy obniżoną odporność’;
- 7) *jutranjec* – *poslušā jutranjca* ‘słucha programu porannego w Radiu Student’;
- 8) *kud* – *gremo v kuda* ‘idziemy do Kudu’ (Kulturalno-artystyczne Towarzystwo France Prešeren Trnovo, w skrócie KUD),
- 9) *maturantec* – *pleše maturantca* ‘tańczy taniec studniówkowy’;
- 10) *minimalc* – *šli bodo na minimalca* ‘wezmą płacę minimalną’;
- 11) *mobilec, polnilec* – *ima mobilca, polnilca* ‘ma telefon komórkowy, ładowarkę’;
- 12) *popravec* – *ima popravca* ‘ma egzamin poprawkowy’;
- 13) *trojanec* – *ima trojanca* ‘ma trojana’ (wirus komputerowy) [Weiss, 2013, s. 204].

Mówiący i piszący tworzą te formy zaskakująco szybko, kreatywnie i licznie, ale język literacki nie przyjmuje ich do swojego systemu. Oprócz powyższych rzeczowników P. Weiss wymienia jeszcze inne, które nie mogłyby mieć kategorii żywotności w języku literackim, na przykład:

- 1) *Eksperiment* – *na kavo greva v Eksperimenta* ‘idziemy na kawę do kawiarni Eksperiment’;
- 2) *Glej* ‘Teatr Glej’ – *pripeljali smo v Gleja* ‘przyjechaliśmy do Gleja’;
- 3) *komp* ‘računalnik/komputer’ – *novega kompa sem dobil* ‘dostałem nowy komputer’;

- 4) *Cooper* – *Cooperja smo lavfal* ‘biegliśmy test Coopera’;
- 5) *Big Bang*⁹, na przykład *v Big Banga* ‘do Big Banga’ [Weiss, 2013, s. 204].

W niektórych przypadkach można odnieść wrażenie, że przedmioty nieożywione stają się „współmówcami”, na przykład *google*¹⁰: *googla sem vprašal* ‘pytałem już Google’, czy *apple*: *novega appla sem kupil* ‘kupiłem nowy telefon Apple’ [zasłyszane]. Produktyność tych form w mowie potocznej jest duża i przenosi się na coraz liczniejsze określenia.

ZAKOŃCZENIE

W literackim języku słoweńskim do rodzaju męskożywotnego oprócz rzeczowników „żywych z natury” zaliczono również niektóre grupy rzeczowników nieżywotnych, którym żywotność „pasowała”. Są to głównie nazwy samochodów, chorób, win, kart oraz niektóre określenia pochodzące od nazw własnych. Wśród tych ostatnich obserwuje się pewną niekonsekwencję: jedne są traktowane jako żywotne, por. na przykład *ima oskarja* ‘ma oskara’, inne nie, por. na przykład *Triglav je premagal Rudar* ‘Triglav pokonał Rudar’.

Liczną grupę rzeczowników, które posiadają zarówno żywotny, jak i nieżywotny paradygmat odmiany, stanowią „samostalniki, ki v enem od svojih pomenov pomenijo živo bitje, tudi pri pregibanju v drugih pomenih navadno razvijejo žive oblike v tožilniku: *oblekel je pajaca*” ‘założył strój pajaca’ [<https://svetovalnica.zrc-sazu.si/topic/986/kdaj-uveljajlaji-kategorijo-živosti-pri-neživi-vih-samostalnikih>]. Dwa typy odmiany następczą trudności również samym Słoweńcom, co widać w pytaniach kierowanych do poradni językowych.

Grupy rzeczowników z kategorią żywotności w obrębie języka literackiego różnią się nieznacznie – są one takie same w różnych pracach J. Toporišiča i nieco liczniejsze u P. Herrity’ego. Kwestia ta wygląda inaczej w języku potocznym, zwłaszcza w dialektach czy regiolekcie lublańskim. W przytoczonych opracowaniach lista rzeczowników nieżywotnych mogących przyjmować paradygmat żywotny jest dłuższa. Po pierwsze dlatego, że dotyczy różnych innych niż podane przez język literacki rzeczowników rodzaju męskiego, jak na przykład niekorzystne określenia człowieka, por. *glej tega ničeta* ‘patrz na to zero’; nazwy gatunków owoców, warzyw, grzybów, orzechów itd., por. *vzemi koščaka* ‘weź orzech’. Po drugie, kategorią żywotności objęte są również rzeczowniki rodzaju nijakiego, na przykład *imajo praseta* ‘mają prosię’. Specyficzną, szeroką grupę stanowią

⁹ Dotyczy to również innych nazw słoweńskich sklepów, typu *Tuš*, *Mercator*, *Špar*, por. pot. *Grem v Tuša, Mercatorja, Špara* ‘Idę do Tuša, Mercatora, Špara’.

¹⁰ Wymowa słoweńska: [gugəl], rzeczownik rodzaju męskiego liczby pojedynczej.

przykłady z mowy dzieci i z dziećmi, por. *daj avtomobilčka* ‘daj samochodzik’. Nie jest to cecha charakterystyczna dla wszystkich dialektów i regionów słoweńskich, ale obecna u osób, które obcują z małymi dziećmi¹¹.

Liczne przykłady szerzenia się kategorii żywotności obserwuje się w języku Lublany i jej okolicy, który jest mocno związany ze środowiskowym slangiem i żargonem. Użytkownicy lublańszczyzny pozwalają sobie na stosowanie w bierniku formy dopełniacza przy różnych rzeczownikach, zwłaszcza powstałych od przymiotników, por. na przykład *na roditeljca grem* ‘idę na zebranie’. Formy te są tworzone coraz częściej i chętniej, a to obrazuje różnice między skodyfikowaną normą a codziennym uzusem.

ROZWIĄZANIA SKRÓTÓW

- EJS – TOPORIŠIČ Jože, 1992, *Enciklopedija slovenskega jezika*, Cankarjeva založba, Ljubljana.
SP – TOPORIŠIČ Jože, 2001, *Slovenski pravopis*, ZRC SAZU, Ljubljana.
SS – TOPORIŠIČ Jože, 2004, *Slovenska slovnica*, Založba Obzorja, Maribor.

BIBLIOGRAFIA

- GOMBOC Mateja, 2014, *Mala slovnica slovenskega jezika. Priročnik za šolo in vsakdanjo rabo*, DZS, Ljubljana.
HERRITY Peter, 2000, *Slovene: a comprehensive grammar*, Routledge, London –New York.
KRANJC Simona, 1999, *Razvoj govora predšolskih otrok*, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Ljubljana.
KRYGIER-ŁĄCZKOWSKA Agnieszka, 2011, *Europejczycy, Słowianie, Polacy. Na czym polega pokrewieństwo językowe? (propozycja rozdziału podręcznika do nauczania treści historycznojęzykowych na studiach I stopnia)*, „Kwartalnik Językoznawczy”, nr 1(5), s. 88–120, http://www.kwartjez.amu.edu.pl/teksty/teksty2011_1_5/Krygier.pdf (dostęp: 10.05.2016).
KRYZIA Władysław, 2008, *Słoweński. Słoweńcy. Słowenia. Zarys historii języka i kształtowania się świadomości narodowej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
MAURER-LAUSEGGER Herta, 1988, *Interakcija odraslih z najmlajšimi v slovenskem plajberškem govoru*, „Obdobja 8”, Ljubljana, s. 277–287.

¹¹ Nie dotyczy to jednak nauczycieli wychowania przedszkolnego, którzy mają obowiązek uczyć dzieci wariantu literackiego (najwyższego).

- MINDAK Jolanta, 1990, *Językowa kategoria żywotności w polszczyźnie i słowiańszczyźnie na tle innych języków świata. Próba ujęcia typologicznego*, Ossolineum, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- STEFAN Anna, 2016, *Kilka uwag o wymiennosci dopełniacza i biernika w języku polskim i słoweńskim*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN”, t. 62, s. 131–142.
- WEISS Peter, 2013, *Kategorija živosti v govorih spodnje Zadrečke doline*, „Jezi-koslovni zapiski”, 19, št. 2, s. 193–206.
- „Žurnal 24”, 11.02.2014, s. 12.
- <http://fran.si/134/slovenski-pravopis/3789456/robot?View=1&Query=robot> (dostęp: 15.10.2016).
- <http://isjfr.zrc-sazu.si/sl/svetovalnica/sklanjanje-zivih-in-nezivih-samostalnikov#v> (dostęp: 10.10.2016).
- <http://www2.arnes.si/~lmarus/suss/arhiv/suss-arhiv-000385.html> (dostęp: 20.01.2017).
- <https://svetovalnica.zrc-sazu.si/topic/986/kdaj-uveljavljati-kategorijo-zivosti-pri-nezivih-samostalnikih> (dostęp: 20.01.2017).

Anna Stefan

KATEGORIA ŻYWOTNOŚCI W RÓŻNYCH ODMIANACH STYLISTYCZNYCH JĘZYKA SŁOWEŃSKIEGO – PROLEGOMENA

Streszczenie

Kategoria żywotności we współczesnym języku słoweńskim, podobnie jak na obszarze całej słowiańszczyzny, jest morfologiczną kategorią rzeczowników głównie rodzaju męskiego, przejawiającą się w bierniku liczby pojedynczej końcówką równą dopełniaczowi, najczęściej *-a* (por. *vidim človeka*). Istnieje jednak liczna grupa rzeczowników nieżywotnych, które przyjmują w bierniku końcówkę dopełniacza, jak na przykład nazwy samochodów (*ima forda*), kart (*potegnil je asa*) czy chorób (*ima raka*). W artykule przedstawiono charakterystykę kategorii żywotności zarówno w języku literackim, jak i wybranych nieliterackich wariantach słoweńszczyzny. Celem opracowania było określenie grup znaczeniowych rzeczowników nieżywotnych, które przyjmują paradygmat żywotny. W potocznym języku słoweńskim jest ich więcej niż w języku standardowym. Należą do nich liczne rzeczowniki nieżywotne rodzaju męskiego, a także rodzaju nijakiego (np. *imajo dekleta*) oraz rzeczowniki w mowie dzieci (np. *daj ključa*).

THE CATEGORY OF ANIMACY IN DIFFERENT SOCIAL VARIANTS OF SLOVENIAN LANGUAGE – PROLEGOMENON

Summary

The category of animacy in the contemporary Slovenian language, like in other Slavic languages, is a morphological category of masculine nouns, which have the accusative grammatical suffix *-a* (ex. *vidim človeka*). There are some nonanimacy nouns, which have this suffix *-a* like: names of cars (ex. *ima forda*), cards (ex. *potegnil je asa*) or diseases (ex. *ima raka*). In the article author has characterized the category of animacy in different social variants of the Slovenian language – from standard language to some unstandardized variants (two dialects and one regiolect). In unofficial language, there are more examples of animacy than in standard language. These are numerous nonanimated masculine and neutral nouns (ex. *imajo dekleta*) and nouns in children's speech (ex. *daj ključa*).